

підштовхнули дітей до цього, були фізичне насильство з боку батьків (31% усіх, що втікали), пияцтво (28%), приклад друзів (26%). Таким чином, як і у випадку з вживанням наркотичних речовин, вплив групи однолітків на підлітків дуже сильний і, на жаль, він має далеко не позитивну спрямованість.

Проте, незважаючи на широке поширення серед даної категорії дітей втеч з дому, життя поза домом подобається тільки 27% дітей, 68% відповіли, що таке життя погане, але життєві обставини штовхають їх на вулицю. Місця дислокації дітей, що утекли з сім'ї, розташувалися в такому порядку: у знайомих, на вокзалі, електричках, під'їздах, на горищах, у підвалах.

Найбільш поширений метод здобути засоби до існування – жебрування (43%), 33% намагаються заробляти гроші (найбільш розповсюджені форми заробітків – перенесення вантажів, збирання пляшок), 18% беруть гроші у родичів, 16% крадуть або грабують перехожих, 14% беруть гроші в друзів.

Таким чином, сімейне неблагополуччя, відсутність адекватного виховання й емоційної підтримки, девіантна поведінка найближчого оточення призводять до того, що діти, зрештою, опиняються на вулиці, де відбувається розвиток негативних тенденцій їх поведінки, що, у свою чергу, призводить до вчинення ними протиправних дій.

Надійшла до редколегії 23.03.02

О.Б. Бобровський

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Для збору інформації з проблеми феномена організованих злочинних угруповань необхідно використовувати сукупність якісних і кількісних методів, серед яких найкраще застосовувати наступні: статистичний метод, метод опитування, монографічний метод, метод фокус – груп. На аналізі специфік застосування кожного з них я і зупинюся нижче.

Статистичний метод.

Застосування статистичного методу для аналізу ОЗУ стає можливим завдяки кримінальній статистиці, що є одним з основних видів державної статистики. Формуванням бази даних, аналізом кримінальної статистики займаються УОІ УМВС України в областях. Первинне статистичне спостереження здійснюється на основі статистичних карток різних форм, затверджених Генеральним прокурором. Найбільш цікавою для соціолога є картка форми № 2, що містить різноманітні показники: кваліфікація скоєного злочину відповідно до КК України, розмір збитку, соціально-демографічні показники осіб, що учинили злочин, кількісний склад груп і т.п. Окрім загальної кримінальної статистики можливим та необхідним для вивчення феномена організованої злочинності є використання поквартальних статистичних звітів УБОЗів УМВС України. Крім традиційного аналізу статистичних даних на основі зведених таблиць, можна застосувати

більш сучасні методи вторинної обробки даних із застосуванням комп'ютерних статистичних пакетів програм (наприклад SPSS). Але для цього потрібно виконати додаткову процедуру – ввести числові дані у програмне середовище відповідної програми.

Однією з проблем кримінальної статистики в нашій країні є її якість, достовірність показників, що пов'язано з двома основними факторами. По-перше, показники картки відбивають реалії 70-х років (у цей час були розроблені картки). Усі показники в статистичних картках є закритими, тобто по ним уже передбачені позиції, що мали найбільше розповсюдження в ті часи, а деякі показники, що стосуються сьогодення – відсутні. Архаїчність карток змушує працівників правоохоронних органів, що заповнюють картки, відзначати позицію «інше». Це автоматично звужує поле соціологічного аналізу. По-друге, кримінальна статистика штучно спотворюється в процесі первинної реєстрації злочинів. Часто-густо фіксація злочинів визначається не реальною криміногенною ситуацією, а вимогами керівництва, відомчою політикою. Наприклад, тільки за рахунок не вчасного заповнення статистичних карток можна до певної міри сховати сплески злочинності. З цього приводу І.П. Рушенко зазначає: «У бюрократичних колах завжди існує тенденція до приховування або лакування дійсності. Це виникає саме у тих інституціях, які здійснюють офіційний контроль і стають, з точки зору громадської думки, відповідальними за ті чи інші негаразди. Виникає досить парадоксальна ситуація, коли за проституцію, крадіжки майна або тероризм несе моральну відповідальність не суспільство або його окремі групи, партії, корпорації, а відповідно – поліція моралі, кримінальна поліція, служба безпеки тощо. На останні покладена функція збирання первинних даних та ведення статистики, яка до того стає індикатором успіхів контролюючих установ. У цій ситуації не дивно, що спокуса штучно поліпшити показники як правило перемагає» [1].

Поряд з «штучною» існує і так звана «природна» латентність. Вона суттєво обмежує можливості статистичного методу. Офіційна статистика в зв'язку з цим не цілком відбиває всю кримінальну картину. Це є загальною ситуацією так званих латентних соціальних процесів, які можна ілюструвати прикладом немедичного вживання заборонених наркотичних речовин. Так, дослідники цієї проблеми відзначають: «Поza статистикою залишається основна маса наркоманів, причому чисельність цієї страти (за оцінками експертів), ймовірно від 5 до 10 разів перевищує «вершину айсберга» [2].

Слід зазначити, що, крім усіх вище перерахованих проблем, при аналізі кримінальної статистики існує адміністративна проблема доступу до статистичної інформації, тобто відомчий характер статистичної інформації робить її важкодоступною для дослідника

Метод опитування

Як відомо, найбільш поширеним методом сучасної соціології є різноманітні опитування. Специфіка кримінологічних опитувань вже розглядалася у науковій літературі, але варто зупинитися на відмінностях застосування методу для вивчення ОЗУ. Специфікою розробки методологічної частини конкретно-соціологічного дослідження є брак теоретико-

соціологічних розробок, присвячених проблемі організованої злочинності. Важко знайти достовірну інформацію стосовно ОЗУ, бо ця сфера є закритою, глибоко латентною. Ось чому не варто витрачати сили й кошти на масові опитування населення, яке має дуже слабе уявлення стосовно об'єкта. Ми маємо певний досвід використання експертного опитування та опитування самих членів ОЗУ, що відбувають покарання. У разі, коли респондентами виступають злочинці, необхідно уникати прямих запитань, а більше користуватися проєкційними та побіжними запитаннями. Варто максимально наблизити зміст опитувальника до мови і світогляду респондентів. Слід враховувати те, що загально-кримінальні цінності – «поняття» – можуть позначатися різними словами в окремих групах та в залежності від географічного розміщення, а слова кримінального жаргону мати декілька смислових значень для різних ситуацій (омоніми).

Для отримання достовірної інформації стосовно ОЗУ важливо охопити опитуванням учасників діючих злочинних угруповань. Але це стає можливим лише після викриття злочинного угруповання та розгляду справ судом, тобто фактично, коли учасники угруповань вже відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Ось чому запитувати ми можемо лише про минулі справи. Це має свої «плюси» й «мінуси». З одного боку злочинці, як правило, не мають виразних мотивів, аби приховувати давно минулі та всім відомі справи, а з іншого, – з моменту скоєння злочину проходить чимало часу, а тому багато що забувається. Далі, згідно з законами України учасники ОЗУ не можуть відбувати покарання в одній і тій же УВП (це робить важкодоступними деякі УВП через їх місцезнаходження). Опитування можливе лише за згодою на це респондентів, і не варто порушувати це фундаментальне правило як соціології, так і безпосередньо право людини. Ми мали факти, коли злочинці, наприклад, відмовлялися співпрацювати з інтерв'юером, посилаючись на «поняття», тобто норми кримінального світу. В інших випадках це було наслідком «нездорової атмосфери» в УВП, коли адміністрація за допомогою своїх специфічних «важелів» протистояла опитуванню. Іноді проводився попередній інструктаж респондентів і ті відповідали, використовуючи переважно нейтральні відповіді – «інше», «важко відповісти» тощо.

Монографічний метод

Монографічний метод використовується в соціології, починаючи з другої половини XIX ст. Він належить до розряду якісних дослідницьких методик. Його суть полягає в комплексному і всебічному описі соціального об'єкта, що за умовами добору вже є репрезентативним у рамках дослідницької задачі і предмета дослідження.

Використання монографічного методу спрямовано на доповнення вище згадуваних методів соціологічного виміру, а також на викриття латентних та специфічних характеристик організованих злочинних угруповань, таких що не піддаються дослідженню за допомогою кількісних методів.

У рамках монографічного підходу можна використати низку конкретних соціологічних методів одержання інформації. До них належать:

1. Повторна обробка ділової документації, вивчення кримінально–процесуальних документів (кримінальна справа по кожній групі, що обирається як об'єкт вивчення).

2. Якісні інтерв'ю з засудженими, що відбувають покарання в УВП.

3. Інтерв'ю з працівниками УВП, де відбувають покарання засуджені, обрані для дослідження.

Кримінально–процесуальні документи, розглянуті судом, зберігаються в архіві суду. При аналізі цих документів можна зібрати наступну соціологічну інформацію: кількісний та якісний склад групи: кількість учасників, направленість діяльності групи, тривалість тощо; кількісні та якісні показники кожного учасника: роль в групі, соціально–демографічні показники, загальна кримінальна історія.

Працювати з такими документами дозволяється лише в архіві суду з дозволу голови суду. Також кримінально–процесуальні документи по ОЗУ, як правило, складаються з багатьох томів, а тому потребують значних часових затрат для їх вивчення. Частково інформацію про учасників ОЗУ, звичайно, можна отримати з інтерв'ю з засудженими, та дещо з їх особистих справ, які знаходяться в УВП. Але перевага вивчення кримінально–процесуальних документів – в отриманні цілісного та найбільш достовірного уявлення про ОЗУ. Така інформація складає інформаційний «скелет», який соціолог має доповнити за допомогою інших методів.

Інтерв'ю з учасниками обраної для аналізу ОЗУ відкриває всі сторони життєдіяльності групи та кожного з її учасників. На цьому етапі дослідження ми маємо отримати більш повне уявлення про групу та її учасників з точки зору кожного респондента. Проведення таких інтерв'ю складається з наступних етапів:

1) Розробка опитувальника; 2) вирішення адміністративних питань; 3) організація та проведення самого інтерв'ю.

У зв'язку зі специфікою респондентів для проведення інтерв'ю необхідно отримати дозвіл в Державному департаменті України з питань виконання покарань та отримати інформацію про місцезнаходження респондентів. Ще однією особливістю є те, що згідно з загальним дозволом ДДПВП України необхідно в Управліннях ДДПВП України в областях узгодити час проведення інтерв'ю в конкретній УВП.

При проведенні інтерв'ю в кімнаті, окрім інтерв'юера та респондента, згідно з правилами, має перебувати відповідальний від адміністрації, що, як правило, зводить інтерв'ю до рівня формальних запитань–відповідей. Щоб уникнути цього та наблизити інтерв'ю до рівня конфіденційного – слід звернутись до керівництва з проханням проведення інтерв'ю в присутності соціального працівника або психолога. Враховуючи специфіку респондента, слід також звернути увагу на правило злочинного світу: не працювати на представників державних органів, не публікуватись в газетах та журналах тощо. Всі ці правила стосуються конкретних ситуацій та є спеціальними правилами. Досліднику слід звернутись до загального правила кримінального світу – «не нашкодь своїми діями своїм близьким» – та

роз'яснити ситуацію респонденту стосовно змісту самого інтерв'ю та використання інформації.

Фокус – група

Фокус-група – це колективне інтерв'ю. Цей метод не є орієнтованим на засуджених, бо вони не схильні до колективних обговорень якихось питань поза своїм середовищем. Метод можна використовувати із залученням працівників правоохоронних органів, що займаються виявленням та знешкодженням ОЗУ. Ми маємо досвід проведення фокус-груп з працівниками УБОЗів УМВС України в областях. При проведенні фокус групи необхідно врахувати, крім загальних правил проведення фокус-груп, особливості учасників. Необхідно, щоб модератор (керівник фокус-групи) мав багату практику роботи з групами людей, умів аналітично мислити в ході дискусії та мав в очах респондентів певний авторитет. Для більшого успіху бажано мати допомогу з боку керівника підрозділу, що має зробити вступне слово, та, деякий час, взяти участь у дискусії з розкриттям специфічної інформації. Основний час обговорення теми бажано проводити без участі керівництва. Запис фокус-групи представляється можливим на аудіокасету з подальшим оформленням у текстовий документ.

Треба мати на увазі, що процедура використання соціологічних методів є творчим процесом. Важливим є надходження засобів адаптації загальних правил та технік до конкретних умов польових робіт.

Список літератури: 1. Количественные методы в социологии. А.Г. Аганбегян, Г.В. Осипов, В.Н. Шубкин. М., 1966. 2. Молодёжь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. В.А. Соболева и доцента И.П. Рушенко. Х, 2000. 3. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) / Монография. Под общей ред. проф. Ярмыш А.Н. Х, 2002. 4. Рушенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Х, 2001. 5. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. М., 1999.

Надійшла до реколегії 05.03.02

Ю.Л. Белоусов, М.М. Кушнерський

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЗМУ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ

Світова політика у відношенні наркотичних засобів визначається міжнародними конвенціями й угодами між державами про співробітництво в проблемній сфері. У конвенціях сформульовані основні принципи вирішення проблем, що виникають у зв'язку з наркотиками. Для держав, що їх підписали, положення міжнародних документів стають обов'язковими при формуванні й проведенні національної політики і повинні включатися в законодавство. Таким чином, у даний час у світовому співтоваристві йде процес уніфікації підходів до проблем поширення наркотичних засобів і попередження захворювання на наркоманію.

Проте національна політика в цій сфері зберігає деякі свої особливості в залежності від традицій і актуальної наркологічної ситуації в конкретній